

De trauma's van Marinus Ruppert

De confessionele vakbeweging tijdens de bezetting

door Paul E. Werkman¹

Tien jaar geleden, de millenniumwisseling stond voor de deur, maakte het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (CNV) de uitslag bekend van zijn verkiezing van 'Neêrlands vakbondsman van de twintigste eeuw'. In kringen van de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) zal menigeen de wenkbrauwen hebben gefronst bij dit publicitaire stuntje van het CNV, bij de representativiteit van de enquête en vooral ook bij de naam van de winnaar: de zeven jaar eerder overleden oud-CNV-voorzitter en vroegere 'onderkoning' van Nederland Marinus Ruppert.

Want is het een *understatement* als ik zeg dat de naam van Ruppert in de gelederen van het vroegere Nederlands Verbond van Vakverenigingen (NVV) en van het FNV 'gemengde gevoelens' opriep en –roept? En dat daarbij de herinnering aan de wijze waarop Ruppert zich in 1954 achter het Mandement van de katholieke bisschoppen schaarde een grote rol speelt? Ruppert deed dat destijds met de woorden dat, als *hij* bisschop was geweest, hij 'nog wel betere argumenten had gehad om het lidmaatschap van het NVV te ontraden'. Voor het NVV was zijn optreden de aanleiding om de samenwerking in de Raad van Vakcentralen te beëindigen.

Het is hier niet de plaats noch het moment om de hele Mandementsgeschiedenis op te rakelen. Toch is er een relatie met de bezetting. Sinds het eind van de oorlog had Ruppert zich namelijk al talloze keren in dezelfde geest uitgelaten. Dat gebeurde tegen de achtergrond van het Doorbraakdebat. In dat debat werd binnen de, tijdens de bezetting wakker geworden, Nederlandse Hervormde Kerk gepleit *tegen* separate 'christelijke' organisaties als het CNV, en *voor* aansluiting bij 'algemene' als het NVV. Voor het CNV een bijzonder teleurstellende positiekeuze en Rupperts 1^e trauma dat ik hier noem.

In het debat met de hervormde kerk betoogde Ruppert dat nou juist tijdens de bezetting, in de periode mei 1940 – mei 1942, zonneklaar was gebleken dat neutrale en/of socialistische uitgangspunten op z'n zachtst gezegd labiele grondslagen vormden voor politieke en sociale actie en organisatie, terwijl het belang van een positief-christelijke grondslag onomstotelijk was aangetoond.

'Dat iemand een communist kan worden, kan ik nog begrijpen; dat iemand socialist wordt niet,' aldus Ruppert in een uitspraak die hij op vele manieren telkens zou herhalen. Deze uitspraak mag dan misschien niet geheel vrij zijn van demagogie – hij is er niet minder pikant om, als we erbij zeggen dat Ruppert – en dat is trauma 2 dat ik noem - uit de bezetting door de nazi's de les trok dat Nederland zich moest prepareren op een bezetting door de niet minder totalitaire communisten. In de jaren '60 en '70 ging hij dan ook in het allerdiepste geheim leiding geven aan de *ultra geheime* 'Stay Behind Organisatie', die we

¹ Tekst uitgesproken bij de presentatie van de website 'Vakbeweging in de Oorlog' van het IISG en de Stichting VHV op 24 oktober 2009 in Amsterdam.

inmiddels beter kennen als 'Gladio'. In geval van een Russische inval zou die dan de kern vormen van het morele en gewapende verzet.

Maar in de jaren daarvoor had Ruppert binnen het CNV ook al een anticommunistische cellenstructuur opgezet. En daarbij had hij samenwerking met de Katholieke Arbeidersbeweging (KAB), die met vergelijkbare activiteiten bezig was (de zogeheten Organisatie 'M'), afgehouden. Reden: de katholieken waren naar de smaak van de CNV-top in de eerste fase van de bezetting ook niet altijd betrouwbaar gebleken.

Dat brengt me tot de vraag:

- Opereerden de confessionele vakcentrales RKWV en CNV anders, principiëler dan de neutrale NVC en het socialistische NVV?
- Zo ja, kwam dat doordat ze rooms-katholiek c.q. protestants-christelijk waren?²

1. Accommodatie

De geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog is lang beheerst door de tegenstelling Verzet – Collaboratie, zo u wilt Goed - Fout.

Sinds het begin van de jaren '80 is echter de drieslag 'verzet – accommodatie (aanpassing) – collaboratie' in zwang geraakt. Hierdoor werd niet alleen een betere beschrijving en analyse van een breder scala aan reacties en gedragingen mogelijk, maar ook inzicht geboden in het continuüm aan gedragsopties - tussen de drie hoofdcategorieën en binnen elk afzonderlijk.

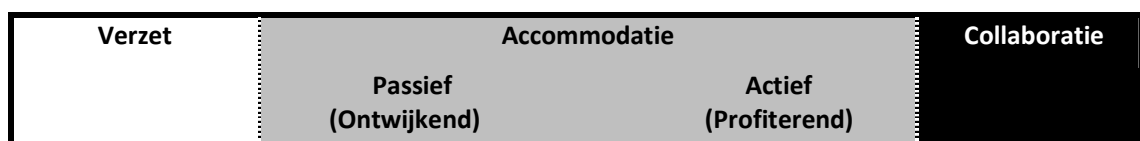
Vanwege de tijd ga ik niet in op alle *ins and outs* van dit model.³ Ik volsta met de constatering dat het leeuwendeel van de Nederlandse bevolking en instellingen accommodeerde en dat de grote vakcentrales NVC, NVV, RKWV en CNV daarop geen uitzondering vormden.

² Meer over deze thematiek – tevens de vindplaatsen van de hier gegeven citaten: J.J. van Dijk en P.E. Werkman, *Door geweld gedwongen. Het CNV in oorlogstijd* (Utrecht z.j.); J. de Bruijn en P.E. Werkman, *Van tuindersknecht tot onderkoning. Biografie van Marinus Ruppert. Deel I: de jaren 1911-1947* (Hilversum 2001); P.E. Werkman, *'Laat uw doel hervorming zijn!' Facetten van de geschiedenis van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1959)* (Hilversum 2007).

³ Evenmin op het debat over wit-grijs-zwart naar aanleiding van het boek van Van der Heiden of de herontdekking van de 'held', nadat vorige week de biografie van verzetsheld Pim Boellaard (van Jolanda Withuis) de Grote Geschiedenis Prijs kreeg toegekend.

Na de capitulatie besloten deze vakcentrales om, zo goed en zo kwaad als het ging, door te werken. Hun motieven waren de belangen van de leden, de omvangrijke materiële eigendommen en de werkgelegenheid bij de bewegingen zelf.

Maar er was wel verschil in reactie, waarvoor ik de noties 'actieve' (of 'profiterende') en 'passieve' (of 'ontwijkende') accommodatie ben gaan hanteren.

2. De neutrale Nederlandsche Vakcentrale (NVC)

Al op 21 mei 1940 stelde NVC-voorzitter H.M. Roos voor om – gegeven de nieuwe omstandigheden – één overkoepelende vakorganisatie te vormen en wel onder zijn leiding, want zijn 'verpolitiekte' collega's van NVV, RKWV en CNV hadden hun tijd gehad.

Roos' voorstel en woordkeus verraden wat nadien duidelijk werd: hij ontpopte zich als een 'meikever', als iemand die de nationaal-socialistische beginselen omhelsde. Dat verklaart waarom hij de drijfveer werd achter de fusie van NVC en NVV, ook *nadat* dit NVV onder de nationaal-socialist H.J. Woudenberg was geplaatst.

Het verklaart nog niet waarom een groot deel van Roos' organisatie hem volgde. Het roept op z'n minst de vraag op of neutralisme wel voldoende bescherming bood tegen opportunisme. Dat is iets dat nog eens onderzocht zou moeten worden.

Wat verder opvalt is dat NVC'ers, van wie we moeten aannemen dat ze geen 'meikevers' waren, niet schroomden om in hun nieuwe NVV-rol oorlogswinst te boeken ten koste van hun confessionele collega's, die ze, soms met behulp van de Duitsers, onder druk zetten. Ik noem in dat verband de naam van de NVC-bestuurder Ad Vermeulen, die ook in het NVV van Woudenberg een sleutelrol kon gaan spelen. Vermeulen was verantwoordelijk voor Rupperts trauma nummer 3. In maart 1941 dreigde hij dat Ruppert Zeeland niet meer als vrij man zou verlaten, als hij de onderhandelingen over een landbouw-CAO niet aan het NVV zou overlaten.

Conclusie: de NVC accommodeerde actief om winst te boeken, persoonlijk en om oude eenheidsidealen te realiseren. Sommige NVC-bonden waren tegen en zochten hun heil bij vertraging en obstructie, maar voorzitter Roos ging over de scheidslijn van accommodatie en collaboratie.

Verzet	Accommodatie		Collaboratie
	Passief (Ontwijkend)	Actief (Profiterend)	
	NVC		

3. Het socialistische NVV

Het NVV werd al op 16 juli 1940 overrompeld met de benoeming van de NSB'er H.J. Woudenberg. En vanaf dat moment werd het, onvoorbereid en zonder duidelijk voorbeeld, stapsgewijs in nationaal-socialistische richting gemanoeuvreerd. Telkens drong de vraag zich op: is dit een breekpunt? Even zo vaak was het antwoord: nee, nog niet. Het gevolg was een proces van ongewilde, 'sluipende gelijkschakeling'.

Er was evenwel ook opportunisme, dat zich manifesteerde bij het pressie uitoefenen om het oude ideaal van vakbondseenheid te realiseren en bij de hier en daar waarneembare neiging om revanche te nemen op de confessionele scheurmakers en stakingsbrekers. Alleen al het propageren van eenheidsvakbeweging, waarvan men wist dat de nazi's dat ook beoogden, was discutabel. Het noopte de protestanten en katholieken namelijk zich ten overstaan van de Duitsers te verdedigen. De climax was natuurlijk de 25^e juli 1941: de rol die NVV-bestuurders, ook veel 'oude' NVV'ers, speelden bij de overname en vervolgens liquidatie van het CNV en het RKWV. Voor de laatste twee ronduit een traumatische ervaring. Rupperts trauma nummer 4 dus.

De gretigheid waarmee bestuurders van de Algemeene Nederlandsche Landarbeidersbond (ANLB) de Nederlandsche Christelijke Landarbeidersbond (NCLB) opdoekten is van het genoemde een sprekend voorbeeld: diepgewortelde frustratie over bijvoorbeeld de grote Landarbeidersstaking van 1929, persoonlijke rancune en vooral eenheidsstreven hadden bij de ANLB de overhand. Bij de ANLB zeker geen passiviteit, maar dreigen met verklikken aan Woudenberg en zelfs aan de Sicherheits Dienst. Na de oorlog is een en ander ook door het NVV erkend: ANLB-secretaris Akkerman werd ontslagen en voorzitter Hilgenga berispt.

Hoewel binnen het NVV wel degelijk sprake was van kritiek – acties van verontwaardigde Twentse NVV'ers mogen in dat verband niet onvermeld blijven – is het vanwege dergelijk opportunistisch optreden dat ik het NVV bij actieve accommodatie plaats.

Verzet	Accommodatie		Collaboratie
	Passief (Ontwijkend)	Actief (Profiterend)	
		NVC NVV	

4. Het Rooms-Katholiek Werkliedenverbond (RKWV)

Op 16 juli 1940 kreeg het RKWV 'slechts' een Duitse *Beobachter* (waarnemer) toegewezen. Bij het CNV gebeurde hetzelfde. Beide vakcentrales accepteerden dat als een 'gewone' bezettingsmaatregel. Naderhand hebben ze verklaard dat ze een *Nederlandse* nationaal-socialist niet zouden hebben geaccepteerd. Te bewijzen valt dit niet. Toch is het niet onaannemelijk: in de jaren '30 hadden ze zelf NSB'ers geroyeerd en sinds 1936 was de NSB voor rooms-katholieken en gereformeerden officieel verboden. Het is daarom niet erg waarschijnlijk dat men een NSB'er als leider had aanvaard.

Plezierige bijkomstigheid voor het RKWV (en het CNV) was dat de toegewezen *Beobachters* geen rabiante nazi's bleken te zijn, en zij zelfs enige sympathie voor de confessionele centrales aan de dag legden. Aan de vooravond van de overval op het RKWV en het CNV, in juli 1941, kwam een van hen zelfs in het diepste geheim uit Berlijn over om het RKWV te waarschuwen dat de 'gelijkschakeling' ophanden was.

Gewaarschuwd dus, gedurende een jaar wijs geworden door de gang van zaken bij het NVV, beseffend ook dat het bezettingsklimaat sinds begin 1941 in hoog tempo aan het verkillen was, én in de wetenschap dat ze konden rekenen op de steun van de leiding van de katholieke kerk, weigerden alle bestuurders van het RKWV op 25 juli 1941 de benoeming van Woudenberg te aanvaarden. Ze dienden hun ontslag in en riepen hun leden op hun lidmaatschap op te zeggen. 96% van de RKWV-leden gaf daaraan in korte tijd gehoor.

Toch krijgt het RKWV van mij niet het etiket 'passieve accommodatie'. Waarom niet? Niet zozeer vanwege bijvoorbeeld het collectief toetreden van het RKWV-bestuur tot de Nederlandsche Unie – misschien wel het toonbeeld van actieve accommodatie. Wel omdat dit bestuur openlijk uitging van de Duitse eindzege en het de 10^e mei 1940 als katalysator wilde zien voor nieuwe sociale en economische verhoudingen. De capitulatie en bezetting heetten er het 'noviciaat voor de Nieuwe Gemeenschap' en 'het begin van een nieuwe lente'. Kritiek op het functioneren van de vooroorlogse democratie werd ook niet geschuwd. 'Die tijd is, Gode zij dank, voorbij,' aldus RKWV-voorzitter A.C. de Bruijn. En zijn collega Henri Hermans benadrukte dat er levensbeschouwelijk hemelsbrede verschillen waren met de nationaal-socialisten, maar dat er qua maatschappelijk idealen grote verwantschap bestond. Ik stel vast dat Hermans voor de oorlog al wegliep met het corporatisme in Italië (Mussolini) en vooral Portugal (Salazar).

Het gevolg was dat het RKWV in de tweede helft van 1940 ongevraagd en bij herhaling bij de Duitsers plannen indiende voor een corporatieve ordening, met als argument dat dit in hoge mate overeenkwam met wat de Duitsers zelf wilden. Aspect van de RKWV-plannen was dat de oude vakbeweging kon verdwijnen en alleen de levensbeschouwelijke 'standsorganisaties' over zouden blijven.

Toen bleek dat de Duitsers er geen oren naar hadden, schroefde het RKWV zijn campagne na de jaarwisseling 1940/1941 terug. Toch zou A.C. de Bruijn er in het voorjaar van 1942 opnieuw uit putten toen de voorbereiding van het nationaal-socialistische NAF aan de orde kwam. Tot ontsteltenis van velen overigens, ook van bijvoorbeeld zijn collega H.J. Kuiper, die zich tegenover CNV'ers afvroeg of De Bruijn soms 'gek' was geworden.

Mijn conclusie is dan ook: het RKWV accommodeerde in het eerste oorlogsjaar actief. Het wilde op het terrein van corporatisme en het opdoeken van strijdorganisaties profiteren van de omstandigheden.

Verzet	Accommodatie		Collaboratie
	Passief (Ontwijkend)	Actief (Profiterend)	
		NVC	
		NVV	
		RKWV	

5. Het protestantse CNV

Het CNV werd in deze dagen geleid door Antoon Stapelkamp. Het beleid van zijn centrale in het eerste jaar van de bezetting laat zich als volgt samenvatten: de bezetting is een betreurenswaardig en vooralsnog voldongen feit. Maar zolang de soevereiniteit en het parlementaire systeem niet zijn hersteld, mag uit vrije beweging niet aan structurele wijziging van het politieke en sociaal-economische systeem worden meegewerkt. Aan de levensbeschouwelijke vakbeweging mag sowieso niet worden getornd. Van onze kant komen geen initiatieven.

Het CNV distantieerde zich bijgevolg van het aanvankelijke defaitisme van Colijn. Het keerde zich - na korte aarzeling, ook bij Ruppert! - tegen de Nederlandsche Unie, waarvan Stapelkamp opmerkte dat dit 'minder een bolwerk tegen fascistische dictatuur als wel een brug naar zulk een regeeringsvorm zal blijken te zijn'. Het CNV distantieerde zich van de plannenmakerij van het RKWV en verheelde niet dat het hoogst ongelukkig was dat het door toedoen van NVV en RKWV een aantal keren bij de Duitse autoriteiten zijn - onvermijdelijk negatieve - zienswijze op alle vormen van eenheidsvakbeweging e.d. moest ontvouwen. Het

fascistisch corporatisme noemde het CNV 'een groot valsch woord'. Fascisten wilden de corporatieve *staat*, het CNV de *diametraal* verschillende corporatieve *maatschappij*.

Kortom: het CNV accommodeerde passief of ontwijkend.

Verzet	Accommodatie		Collaboratie
	Passief (Ontwijkend)	Actief (Profiterend)	
	CNV	NVC NVV RKWV	

Was het CNV beter, principiëler?

Feilloos waren de CNV'ers hoe dan ook niet. Een voorbeeld. Meteen na de capitulatie werden de kleine links-radicalen vakcentrales NAS en NSV verboden en ontbonden. Dat maakte hun leden kwetsbaar en – zoals bij de grafici – zelfs brodeloos. Desondanks hield het CNV de deur bewust voor hen gesloten. Natuurlijk had men over en weer de pest aan elkaar. Maar de opstelling van het CNV getuigde niet van naastenliefde. Een administratieve truc was afdoende geweest.

Een tweede voorbeeld is het gegeven dat de CNV-leiders, net als hun collega's van NVV en RKWV, in de eerste maanden van de bezetting nog mee wilden werken aan uitzending van werklozen naar Duitsland, op voorwaarde dat dit op basis van vrijwilligheid gebeurde en niet rechtstreeks de Duitse oorlogsindustrie ten goede zou komen. 'Bijbel mee en nergens mee bemoeien', was kort samengevat het consigne dat men de uit te zenden leden wilde meegeven. Die dachten daar trouwens heel anders over en weigerden categorisch. Daardoor en door het wegvallen van vrijwilligheid, staakte het CNV in het najaar van 1940 zijn steun aan deze uitzending.

En – het derde voorbeeld - in november 1940 namen ook enkele CNV-bestuurders deel aan een gewraakte 'studiereis' van NVV, CNV en RKWV naar Duitsland, op uitnodiging van het Deutsche Arbeitsfront. Verschil met het RKWV was evenwel dat Stapelkamp na afloop met een obligaat verslagje voldeed aan de eisen van de Duitsers, terwijl zijn collega De Bruijn in de vakbondspers en de landelijke media de loftrumpet stak over het Nieuwe Duitsland.

Maar wat opvalt is dat in de opstelling van het CNV tijdens de oorlog een grote continuïteit zat met de vooroorlogse periode. Ook toen een, vooral in het calvinisme gewortelde afkeer van tegen Gods scheppingsordinantiën indruisende, radicale veranderingen, en een grote gehechtheid aan de historisch gegroeide maatschappelijke en staatsrechtelijke orde. Scherp had het CNV daarom bijvoorbeeld in 1918/1919 niet alleen het NVV maar ook het RKWV bekritiseerd, omdat beide volgens het CNV toen met nieuwe hervormingseisen 'revolutiewinst' hadden willen boeken.

Bovendien hanteerde het CNV het in neocalvinistische kring ontwikkelde principe van de soevereiniteit in eigen kring. Dat maakte de CNV'ers allergisch voor autoritaire en totalitaire regimes en fascistisch corporatisme. Het RKWV hanteerde het subsidiariteitsbeginsel, de katholieke pendant van de SIEK, dat minder stringente scheidslijnen tussen staat en maatschappij trok en in de jaren '30 de RKWV'ers al ontvankelijker had gemaakt voor fascistische vormen van corporatisme.

Kerkelijkheid en levensbeschouwing deden er dus toe, en niet alleen bij de keuzes op en na 25 juli 1941.

Daarover tenslotte nog dit. Op 25 juli 1941 legden alle CNV-bestuurders man voor man hun taken neer en begon een snelle leegloop van de bonden. Die leegloop was echter minder rap en minder volledig dan die van het RKWV. De belangrijkste verklaring daarvoor zit in het optreden van de katholieke kerk, die op straffe van excommunicatie haar gelovigen sommeerde het lidmaatschap *actief* te beëindigen. De protestantse kerken zwegen, ondanks aandrang van het CNV-bestuur. Met als gevolg dat de protestantse arbeiders uiteindelijk naar eigen inzicht en geweten moesten handelen. Dat binnen anderhalve maand ruim 82% van de CNV-leden daadwerkelijk had opgezegd, krijgt zo een eigen dimensie.

In hoeverre de resterende 17,8% zich een overschrijving naar het NVV liet welgevallen, of het niet nodig vond zich actief af te melden en volstond met het staken van de contributiebetaling, is geen uitgemaakte zaak. Duidelijk is wel dat beide zich hebben voorgedaan.

Het laat onverlet dat het aantal (aanvankelijke) overschrijvingen naar het NVV veel hoger lag dan de CNV-top lief was. Circa 18% was bovendien een gemiddelde voor het hele CNV, wat impliceert dat de leegloop niet overal gelijk was. Het aantal overschrijvingen varieerde inderdaad van 1½ % (bij de kleine mijnwerkersbond) tot ruim 40% in de voedingsmiddelensector.

Ook Rupperts eigen landarbeidersbond zat – en dat is zijn laatste trauma dat ik hier noem – met 24,6% boven het gemiddelde. 'Een drama', noemde een NCLB-collega het aantal overschrijvingen, met name in de meest orthodoxe delen van het land: de Zuid-Hollandse eilanden en Zeeland.

Waarmee maar gezegd is: religie en kerksheid waren belangrijke factoren bij de keuzes die tijdens de bezetting keer op keer moesten worden gemaakt, maar ze boden geen garanties voor 'zuiver' gedrag, ook niet voor de leden van Rupperts eigen NCLB.